

Müzəffər Ağazadə

Əməkdar hüquqşünas

**CINAYƏT-PROSESSUAL MƏCƏLLƏDƏ YENİ
PROSESSUAL ŞƏXS: ÖLMÜŞ TƏQSİRLƏNDİRİLƏN
ŞƏXSİN HÜQUQİ VARISI**

Cinayət hadisəsi törətmiş şəxsin özünün hadisənin gedişində həlak olması, yaxud onun sonradan vəfat etməsi hallarında ibtidai araşdırma orqanları və məhkəmələrin məhz hansı məzmununda prosesual qərarlar qəbul etmələri son illərə qədər mübahisə predmeti olmamışdır. Azərbaycan Respublikasının 2000-ci ilə qədər qüvvədə olmuş Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin (bundan sonra CPM), habelə hazırda qüvvədə olan CPM-nin 10.07.2011-ci il tarixə qədərki redaksiyasının normalarına əsasən bu məsələnin sadə və bizim fikrimizcə məntiqli həlli var idi. Hadisə törətmiş təqsirli şəxsin nə vaxt ölməsindən asılı olmayaraq icraatında iş olan orqan tərəfindən icraata xitam verilir. Yalnız ölənlərin reabilitasiyasının zəruri olması hallarında icraat davam etdirilirdi. Həm də təqsirli şəxsin reabilitasiyası məqsədilə icraatın davam etdirilməsinə təcrübədə o hallarda yol verilir ki, cinayət törətməsi ehtimal olunan şəxs haqqında artıq ittiham aktı, yaxud məhkəmə hökmü mövcud olmuş olaydı.

Bir sözlə cinayət hadisəsi törətmiş, lakin hadisənin gedişində, yaxud hadisədən sonra ölmüş şəxslər haqqında heç bir halda ittiham aktı yazılmırdı, onlar məhkəmənin hazırlıq iclasının qərarı ilə məhkəməyə verilmirdilər və təbii ki, mühakimə olunmurdular. Hazırda qüvvədə olan CPM-nin 39.1.5-ci maddəsi hadisə törətmiş şəxsin ölməsi hallarında onun təqsirinin sübuta yetirilib-yetirilməməsindən asılı olmayaraq cinayət təqibini istisna edir. Doğrudur, bəzi hüquqşünaslar hesab edirlər ki, təqsirli şəxs nəinki hadisəni törətdikdən sonra elə hadisəni törədilməsi gedişində də ölə bildiyindən bu maddənin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Biz hesab edirik ki, bu maddədə düzəliş edilmədən də söhbətin nədən getdiyi aydındır.

Əvvəl mövcud olmuş cinayət prosesual normalarda, o cümlədən hazırda qüvvədə olan CPM-nin 41.2-ci maddəsində təqsirləndirilən şəxsin ölməsi hallarında işin icraatına bu əsasla xitam verilməsi üçün yaxın qohumları və müdafiəçisinin razılığı tələb olunmurdu. Lakin "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında" 2011-ci il 10 iyun tarixli Qanunu ilə Məcəllədə yeni norma yarandı. 41.2-ci maddəyə belə bir müddəə əlavə olundu ki, təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror bəraətverici əsaslar olmadıqda ölmüş şəxsin yaxın qohumlarının və müdafiəçisinin razılığı olmadan cinayət təqibinə xitam verilməsi barədə qərar çıxara bilməz.

CPM-nin 41.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilən yeni normanın təcrübədə həyata keçirilməsi üçün cinayət-prosesual qanunvericilikdə müfəviq baza olmadığından Milli Məclis özünün 2012-ci il 11 dekabr tarixli Qanunu ilə 41.2-ci maddənin mətnini yeni redaksiyada verdi və həmin maddənin tətbiqini təmin etmək məqsədilə bir sıra maddələrdə dəyişiklik etdi, yaxud Məcəlləyə yeni maddələr əlavə etməli oldu. 11 dekabr 2012-ci il tarixli qanunla Məcəlləyə "ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin hüquqi varisi" adlandırılan cinayət prosesinin yeni iştirakçısı gətirildi. CPM-yə haqqında söhbət gedən yeni normanın əlavə edilməsi Bakı şəhəri, Nəsimi rayonu ərazisində baş vermiş konkret cinayət hadisəsi ilə bağlı olmuşdu. Belə ki, 2006-cı ilin noyabr ayında həmin rayonun ərazisində yerləşən 9 mərtəbəli binalardan birinin arxa hissəsində İbrahimov soyadlı şəxsin meyidi, üstündə isə darağında 7 ədəd gülləsi olan tapança, habelə istifadə edilməmiş enli skoç aşkar edilmişdi.

Binanın damında isə mərhuma aid edilən mismar çıxardan alət və damın beton çıxıntısına bağlanmış və 7-ci mərtəbəyə qədər sallanan toxunma kəndir də müşahidə olunmuşdu.

İbtidai istintaq orqanı araşdırma zamanı belə nəticəyə gəlmişdi ki, mərhum İbrahimov binada yaşayan vətəndaşa məxsus əmlakı quldurluq yolu ilə ələ keçirmək fikrinə düşmüş, niyyətini həyata keçirmək məqsədilə lazımi hazırlıq tədbirləri görərək alət və vasitələr əldə etmişdir. O, binanın damından kəndirlə sallanıb mənzillərdən birinə girməyə cəhd edərkən yığılıb həlak olmuşdur. Lazımi araşdırmadan sonra AR CM-nin 29.181.2 və 228.1-ci maddəsi ilə başlanmış işin icraatına cinayəti törədən İbrahimovun ölməsi səbəbi ilə CPM-nin 39.1.5-ci maddəsinin tələbinə əsasən xitam verilmişdi.

İşin icraatına **xitam verilməsinin əsası** mərhumun yaxın qohumlarını qane etmədiyindən müdafiəçisinin şikayəti əsasında həmin qərar ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən ləğv edilərək iş bir sıra məsələlərin ətraflı yoxlanılması üçün müstəntiqə qaytarılmışdı. Sonrakı üç il ərzində müstəntiqlərin eyni məzmunlu qərarları 4 dəfə yuxarı prokurorlar və bir dəfə məhkəmə nəzarəti qaydasında rayon məhkəməsi tərəfindən ləğv edilmiş, iş bəzi məsələlərin ətraflı yoxlanılması üçün göndərilmişdi. Məhkumun qohumları onun quldurluğa cəhddə günahlandırılması ilə razılaşmamaqla yanaşı iddia etmişlər ki, guya İbrahimov başqa yerdə öldürülməklə meyidi aşkar edilən yerə atılmışdır.

Axıncı dəfə cinayət hadisəsinin ibtidai istintaqı Respublika Baş Prokurorluğunun Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə İstintaq idarəsinə həvalə edilmişdir. Bu qurum da hərtərəfli araşdırmalar aparmaqla son nəticədə məzmunca əvvəlki araşdırıcıların qərarları ilə üst-üstə düşən qərar qəbul etmişdi. Yəni yenidən işin icraatına CPM-nin 39.1.5-ci maddəsində göstərilən əsasla xitam verilmişdi. Bu dəfə mərhumun müdafiəçisi ibtidai araşdırma orqanının qərarından Nəsimi rayon məhkəməsinə şikayət verərkən həm də belə bir arqument irəli sürmüşdü ki, hadisə törədən və sağ qalan təqsirləndirilən şəxslərdən fərqli olaraq ölmüş təqsirləndirilən şəxs haqqında bəraətverici əsaslar olmadan işin icraatına xitam verilməsi CPM-nin 41.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilən prinsiplərin mahiyyətinə ziddir.

Nəsimi rayon məhkəməsi Konstitusiya Məhkəməsinə etdiyi sorğusunda qeyd etmişdi ki, CPM-nin 41.2-ci maddəsinə görə təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin sağ olması hallarında bəraətverici əsaslar olmadan işin icraatına xitam verilməsinə müdafiə tərəfinin mütləq razılığı tələb olunduğu halda, təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin ölməsi hallarında belə razılıq alınması nəzərdə tutulmaması CPM-nin 39.1.5 və 41.2-ci maddələrinin praktikada tətbiqi zamanı müyyən anlaşılmazlıqlar yaranmasına səbəb olur.

Verilmiş sorğu əsasında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunda 17 aprel 2011-ci ildə "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 31.1.5 və 41.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair" məsələyə baxılarkən bu sətirlərin müəllifi də mütəxəssis qismində iclasa dəvət edilmişdi. Çıxışımızda bildirdik ki, CPM-nin 39.1.5-ci maddəsinə münasibətdə 41.2-ci maddə ilə müəyyən edilən normaların tətbiq edilməsində hər hansı problem yoxdur. Cinayət hadisəsi üzrə tam və hərtərəfli araşdırma aparılırsa ibtidai araşdırma orqanının prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hər hansı növ qərar qəbul etməsi ölmüş təqsirləndirilən şəxsin qohumları və müdafiəçisinin iradəsindən (razılığından) asılı edilə bilməz. Yəni təqsirli olması sübuta yetirilən ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs qohumları və müdafiəçisinin arzusu olduqda belə ittiham edilə və mühakimə oluna bilməz. Ölmüş şəxsin məhkəmə iclasında CPM-nin qaydalarına uyğun surətdə mühakimə edilməsinə dünya məhkəmə təcrübəsində təsadüf edilməmişdir. Belə bir normanın olacağı təqdirdə istintaq-məhkəmə təcrübəsi həlli mümkün olmayan problemlərlə qarşılaşa bilər. Həm də qeyd edildi ki, ölmüş təqsirləndirilən şəxsin yaxın qohumları və müdafiəçisi ibtidai araşdırma orqanının işin icraatına bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilməsi barədəki qərarı ilə razı olmadıqda CPM-də müəyyən edilən normalara uyğun olaraq ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, daha sonra məhkəmə nəzarəti qaydasında məhkəməyə şikayət vermək hüququna malikdir. Belə şikayətlərin həlli üzrə son mərhələ apelyasiya instansiyası

məhkəmələridir. Beləliklə ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs haqqında ibtidai araşdırma orqanının işin icraatına xitam verilməsi barədəki qərarının qanuniliyi və əsaslılığı üç dəfə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən yoxlanılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, CPM-nin 450.5-ci maddəsinə əsasən belə şikayətlərə baxılarkən hakim şikayəti təsdiq və ya təkzib edən şəxsləri məhkəmə iclasına çağırmaq və onları dindirmək, şikayətin əsaslığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənəd və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir. Belə vəziyyətdə ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin mənafeyinin məhkəmə müdafiəsindən kənar qalmasından söhbət gedə bilməz. Çünki şikayətə baxılan hər üç mərhələdə ibtidai istintaqın qüsurlu olması aşkar edilən hallarda şikayət təmin edilməklə iş müvafiq göstərişlə müstəntiqə göndərilə bilər. Belə bir fikir də məhkəməyə çatdırıldı ki, qanunvericilik müəyyən səbəblər üzündən ölmüş zərərçəkmiş şəxsdən fərqli olaraq ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs üçün haqlı olaraq hüquqi varis anlayışı müəyyən etməmişdir. Çünki fikrimizcə CPM-də belə bir anlayışın olması məntiqi düşüncəyə zidd olardı.

Plenumda əks mövqedən çıxış edənlər də oldu. Onlar fikirlərini bununla əsaslandırdılar ki, işin icraatına bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilməsi hallarında sağ olan təqsirləndirilən şəxsin razılığı mütləq tələb olunursa, onun ölməsi hallarında yaxın qohumlarının və müdafiəçisinin razılığı niyə də tələb olunmasın?

Konstitusiyaya Məhkəməsi nəticə etibarilə müzakirə olunan məsələ barədə aşağıdakı məzmununda qərar qəbul etdi:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39.1.5-ci maddəsi tətbiq olunarkən ölmüş şəxsin yaxın qohumlarının və müdafiəçisinin həmin Məcəllənin 41.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun qaydada cinayət prosesində iştirak etmək hüququnun müəyyən edilməsi Milli Məclisə tövsiyə edilsin.

2. Cinayət - Prosesual qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklər ediləndə Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 39.1.5-ci maddəsinə əsasən cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərardan ölmüş şəxsin yaxın qohumlarının və müdafiəçisinin şikayət vermə hüququ məhkəmə nəzarəti qaydasında həyata keçirilə bilər.

Beləliklə Konstitusiyaya Məhkəməsi sorğu verilməsinə səbəb olmuş konkret işin qüvvədə olan prosesual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun həll edilməli olması ilə razılaşsa da hesab etdi ki, CPM-nin 39.1.5-ci maddəsinin tətbiqi zamanı ölmüş təqsirləndirilən şəxsin hüquqları tam şəkildə qorunmur. Bu səbəbdən prosesual qanuna müvafiq dəyişikliklər edilməsi barədə Milli Məclisə tövsiyə verildi.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin fikrincə barəsində cinayət təqibinə bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilmiş (və ya başlanılması rədd edilmiş) şəxsə aid qərarın mövcudluğu onun (ölmüş şəxsin) nüfuzuna təsir edə bilər və bundan irəli gələn digər ictimai nəticələrin yaranmasına səbəb ola bilər. Belə ki, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olmadan prosesual qərarda şəxsin cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş hesab olunması qaçılmaz olaraq **onun şəxsiyyətinə və nüfuzuna təsir edə bilər**. Bu da öz növbəsində onun hüquqlarının, o cümlədən Konstitusiyanın 46-cı maddəsində təsbit olunmuş öz şərəf və ləyaqətinin müdafiəsini tələb edə bilər.

Bu qərarın qəbul edilməsi ilə əlaqədar 10 iyun 2011-ci il tarixli Qanunla CPM-nin 41.2-ci maddəsindəki təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin sözlərindən sonra **(o cümlədən şəxsin yaxın qohumları və müdafiəçisinin)** sözləri əlavə edildi. Beləliklə qanunvericilik yolu ilə təsbit olundu ki, ölmüş təqsirləndirilən şəxsin yaxın qohumlarının və müdafiəçisinin razılığı olmadan onun haqqındakı cinayət təqibinə xitam verilə bilməz.

10 iyun 2011-ci il tarixli Qanunla CPM-yə əlavə edilən normanın yarımçıqlığı, təcrübədə tətbiqinin yeni, həlli mümkün olmayan problemlər yaradacağını güman etdiyimizə görə bu barədə mətbuatda çıxış etməli olduq. ("Dəyişikliklər qanunların təkmilləşdirilməsinə xidmət etməlidir". Ali Məhkəmənin bülleteni 2013-cü il, №1.) Həmin yazıda başqa məsələlərlə yanaşı bunu da qeyd etmişdik ki, cinayət-prosessual qanunla (CPM-nin 7.0.18-ci maddəsi) müəyyən edilən cinayət prosesinin iştirakçıları sırasına indiyə kimi mövcud olmayan yeni prosesual şəxs də qoşulur. Prosesual qanunda bu şəxsin adı konkret göstərilmədiyi kimi, hüquq və vəzifələri də öz əksini

tapmamışdır. Həm də özümüzün belə bir subyektiv fikrimizi də qabartmışdıq ki, əvvəlki normanın saxlanması proses iştirakçılarından heç kəsin hüquqlarına xələl gətirmirdi.

"Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2012-ci il 11 dekabr tarixli Qanunu ilə CPM-yə söhbət açdığımız məsələləri nizama salmalı olan yeni normalar əlavə edildi. Həmin Qanunla CPM-nin 41.2, 43.3, 93.4.13, 119.4, 281.1, 383.1.5, 409.4 və 422.3-cü maddələrə dəyişikliklər edilməsi ilə yanaşı Məcəlləyə 43.3-1, 44.2.-1, 92.3.14, 92.3.15, 106-1, 282.1-1 kimi yeni maddələr də əlavə olundu. Qanuna edilən bu dəyişikliklərlə CPM-nin 41.2-ci maddəsinin 10 iyun 2011-ci il redaksiyasındakı mətni də dəyişikliyə uğradı. Hazırda 41.2-ci maddənin son mətni aşağıdakı kimidir:

Təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror bəraətverici əsaslar olmadan təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin, habelə ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş, lakin təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs qismində tanınanadək ölmüş şəxsin hüquqi varisinin, hüquqi varisi müəyyən edilmədiyi, o cümlədən bu Məcəllənin 106-1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda müdafiəçinin razılığı olmadan cinayət təqibinə xitam verilməsi barədə qərar çıxara bilməz. Belə halda cinayət təqibi üzrə **icraat bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada davam etdirilir və hökmün, məhkəmənin digər qərarının çıxarılması ilə başa çatdırılır.**

Həmin Qanunla həmçinin cinayət-prosessual qanunvericiliyə "ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin hüquqi varisi" adlı yeni anlayış gətirildi, bu şəxsin hüquq və vəzifələrindən bəhs edən normallar daxil edildi. Dəyişikliyə uğrayan maddələr, həmçinin Məcəlləyə əlavə edilən digər maddələr əslində 41.2 və 106-1-ci maddələrin təcrübədə tətbiqi məsələlərinə xidmət edir.

CPM-yə 11 dekabr 2012-ci il tarixli Qanunla edilən dəyişikliklərin istintaq-məhkəmə təcrübəsində dolaşılıqlığa və anlaşılmazlığa gətirib çıxaracağı ilə bağlı mülahizələrimizi aşağıda əsaslandırmağa çalışacağıq. İndi isə edilən dəyişikliklərin mətnindən doğan anlaşılmazlıqların bir neçəsini qeyd etmək istəyirik.

1. 41.2-ci maddənin son redaksiyasından belə çıxır ki, cinayət hadisəsi törətmiş şəxs yalnız təqsirləndirilən şəxs qismində tanınanadək öldüyü hallarda ona hüquqi varis təyin oluna bilər. Halbuki, cinayət törətmiş şəxsin təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs qismində cəlb edildikdən sonra ölməsi halları da istisna olunmur. Belə hallarda, həmçinin cinayət işi məhkəmənin icraatında olarkən təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin ölməsi hallarında yaxın qohumlarından birinin hüquqi varisi ola bilməsi məsələsi açıq qalmışdır.

2. 44-cü maddənin əvvəlki redaksiyasında məhkəmə baxışının nəticəsi olaraq ittiham hökmü çıxarılması zamanı təqsirləndirilən şəxsə cəza təyin edilib-edilməməsi məsələlərindən danışılır. Həmin maddənin bəndlərində (44.1-44.2.4-cü maddələr) məhkəməyə verilən şəxs "təqsirləndirilən şəxs" adlandırıldığı halda, CPM-ə yeni əlavə edilən 44.2.1-1-ci maddədə bu prosessual şəxsin adı iki yerdə "təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs" kimi göstərilmişdir. Halbuki, cinayət işinin məhkəmə baxışı mərhələsində məhkəməyə verilən şəxs "şübhəli şəxs" adlandırıla bilməz. O, artıq bütün hallarda təqsirləndirilən şəxsdir. Şübhəli şəxsin anlayışı, hüquq və vəzifələrindən bəhs edən CPM-nin 90-cı maddəsinin mətnindən də bunu görmək olar.

3. CPM-nin 41.2-ci maddəsinə dəyişiklik edilməsi, Məcəlləyə yeni 106-1-ci maddənin əlavə olunması qanuna digər normalar əlavə edilməsi, bəzi maddələrin dəyişdirilməsi ilə nəticələnəli idi və bu qanunda müəyyən dərəcədə öz əksini tapmışdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi 11 dekabr 2012-ci il tarixli Qanunla CPM-nin səkkiz maddəsi dəyişikliyə uğramış, ona beş yeni maddə əlavə olunmuşdur. Əslində yeni normanın qəbul edilməsi ilə Məcəllənin daha çox maddəsi dəyişikliyə məruz qalmalı idi. (məsələn, 7, 154, 181, 183, 197, 198, 284-288, 291, 292, 299, 300, 358, 407 və sair). Həmin maddələrdə, habelə digər müvafiq maddələrdə dəyişiklik edilməməsi istintaq-məhkəmə təcrübəsində dolaşılıqlıq və anlaşılmazlığa gətirib çıxarmalıdır.

İndi də 11 dekabr 2012-ci il tarixli Qanunla CPM-yə edilən dəyişikliklərin nəzəri cəhətdən əsaslandırılması və yeni normaların təcrübədə tətbiqində yaranacaq problemlər barədə:

Qeyd etdiyimiz kimi 11 dekabr 2012-ci il tarixli Qanunla cinayət-prosessual qanunvericilikdə o vaxtdək mövcud olmayan yeni prosessual şəxs - ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin hüquqi

varisi meydana çıxdı. Bizimlə razılaşırsınız ki, nə təhsil illərində, nə də hüquqşünaslıq ixtisası üzrə işlədiyimiz uzun illər ərzində bu terminlə ilk dəfədir ki, rastlaşırıq. Həmişə hesab etmişik ki, cinayət-prosessual hüquqda ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin hüquqi varisinin olması qeyri-mümkündür. Çünki hər bir prosesual qanunda hüquqi varislik institutu nəinki hüquqlar əldə etməklə, həm də vəzifələr daşımaqla bağlıdır.

Hüquqi ədəbiyyatda prosesual hüquq varisliyi qismində ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin hüquqi varisi anlayışı ilə rastlaşmamışıq. Hüquqi varislik termini hüquqi ədəbiyyatda əsasən mülki prosesdə əmlak-hüquq münasibətlərinin, beynəlxalq hüquqda isə yeni dövlətin yaranması, ləğv edilməsi, onların hüquqi vəziyyətinin dəyişdirilməsi zamanı meydana çıxan münasibətlərin nizama salınması ilə əlaqədar işlədilirdi.

Hüquq ensiklopediyası lüğətlərində də qeyd edilir ki, hüquq varisliyi hüququn qanuna, yaxud sazişə əsasən bir şəxsdən başqasına keçməsidir. Hüquq varisliyi zamanı hüquq münasibətlərinin yeni subyekti əvvəlkini əvəz edir, lakin ona keçmiş hüquq və vəzifələr dəyişmir. Mülki hüquqda, ailə hüququnda, əmək hüququnda yalnız əmlak hüquq və vəzifələri vərəsəlik yolu ilə keçir. Prosesual hüquq varisliyi mülki prosesdə iştirak edən maraqlı şəxsin onun maddi hüquq münasibətində hüquq varisi ilə əvəz edilməsidir. Beynəlxalq hüquqda isə dövlətin hüquq varisliyi yeni dövlətin yaranması, dövlətin başqa dövlətin tərkibinə daxil olması, dövlətlərin bölünməsi (ayrılması) zamanı hüquq və vəzifələrin bir dövlətdən başqasına keçməsidir.

Nəzərdən keçirdiyimiz hüquq ensiklopediyalarının heç birində təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin prosesual hüquq varisliyinin başqa şəxsə keçməsinin mümkün olması barədə mülahizə ilə belə rastlaşmadıq. Hər hansı xarici ölkənin cinayət-prosessual qanunvericiliyində bizim CPM-nin 106-1-ci maddəsinin məzmununa oxşar maddəsi olub-olmaması barədə məlumat əldə edə bilmədik. (RF-nin CPM-də bu məzmununda norma yoxdur). Əlaqə saxladığımız cinayət-prosessual hüquq sahəsində çalışan alimlər və stajlı praktiki işçilər də yeni normanın mahiyyəti, onun istintaq- məhkəmə təcrübəsində müsbət rol oynayacağı barədə fikir söyləyə bilmədilər.

CPM-nin söhbət açdığımız yeni normasının istintaq-məhkəmə təcrübəsində tətbiqi zamanı baş verə biləcək bəzi məqamlara diqqət yetirək. Yuxarıda qeyd olundu ki, CPM-nin 41.2-ci maddəsinin mahiyyətinə görə bəraətverici əsaslar olmadan ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs haqqında cinayət təqibinə onun hüquqi varisinin, hüquqi varis olmadıqda isə müdafiəçisinin razılığı olmadan xitam verilə bilməz. Bu zaman cinayət təqibi CPM ilə müəyyən edilən qaydada davam etdirilir və məhkəmə hökmünün, yaxud başqa növ qərarın çıxarılması ilə başa çatdırılır. Aydın məsələdir ki, burada hüquqi varis olmağa razılıq vermiş şəxs haqqında deyil, ölmüş təqsirləndirilən şəxsin özü haqqında istintaq-məhkəmə araşdırmaları aparılmasından söhbət gedir.

Belə çıxır ki, ibtidai araşdırmanın gedişində cinayət hadisəsinin məhz şəxsin təqsirli əməlləri nəticəsində törədilməsi təkzib olunmaz sübutlarla təsdiq edilsə belə, onun hüquqi varisinin, varis olmadıqda isə müdafiəçisinin razılığı olmadan CPM-nin 39.1.5-ci maddəsinə əsasən işin icraatına xitam verilə bilməz. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın hərəkətlərindən və ya qərarlarından məhkəməyə şikayət verilməsi, bu işlərə məhkəmədə baxılması barədə CPM-nin 442, 449-451-ci maddələri ilə müəyyən edilən normaların bu məsələlərə aidiyyəti yoxdur.

Yeni normalara əsasən məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı CPM-nin 52-ci fəslə ilə müəyyən edilən müddəaların belə şikayətlərə baxılması ilə ümumiyyətlə əlaqəsi olması istisna olunur. Bu isə o deməkdir ki, icraata xitam verilməsinə razılıq alınmaması hallarında müstəntiq müfəviq qərarla ölmüş şəxsi təqsirləndirilən şəxs qismində tanınmalı, ibtidai istintaq materialları ilə tanış etməli onun haqqında ittiham aktı tərtib etməklə cinayət işini baxılması üçün prokurorun vasitəsilə məhkəməyə göndərməlidir. Daha sonra məhkəmənin hazırlıq iclasının qərarı ilə ölmüş şəxs məhkəməyə verilməli və nəhayət CPM- ilə müəyyən edilən qaydalarla mühakimə olunmalıdır. Bizim bildiyimizə görə dünya istintaq-məhkəmə təcrübəsində ölmüş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, mühakimə edilməsi hallarına təsadüf edilməmişdir. Hətta bəşəriyyətə qarşı ağır cinayətlər törətmiş müharibə canilərinə qarşı da belə prosedurlar həyata keçirilməmişdir.

Görünür bu bir tərəfdən onunla əlaqədardır ki, cinayəti törədən şəxsin taleyin hökmü ilə həyatdan

məhrum olması hallarında cinayətkar kimi mühakimə edilməsi etika qaydalarından kənara çıxır. Digər tərəfdən məhkəməyə verilən şəxsin özünün ittihamına qarşı münasibəti bilinmədən haqqında ittiham hörmü çıxarılması hüququn ümumi normalarına da ziddir. Haqlarında ittiham hökmü çıxarıldıqdan sonra ölmüş şəxslərin reabilitasiyası üçün yeni açılmış hallara görə və digər səbəblərdən məhkəmə prosesləri keçirilməsi halları burada istisnaqlıq təşkil edir. Çünki belə hallarda cinayət işində məhkum edilmiş şəxslərin ittihamına münasibəti barədə məlumat olur.

Kimsə deyə bilər ki, belə proseslər ölmüş təqsirləndirilən şəxsin bəraət ala bilməsi etihimalı ilə həyata keçirilir. Bu arqument də ölmüş şəxs barəsində məhkəmə proseslərinin həyata keçirilməsini zəruri edə bilməz. Çünki konkret iş üzrə məhkəmə baxışı ölmüş təqsirləndirilən şəxsin təqsirinin sübuta yetməsi ilə də nəticələnə bilər. Belə hallarda hansı məzmununda hökm çıxarılması və bu hökmün icrası məsələləri problem yaradır.

Hüquq nəzəriyyəsinə görə ümumi hüquq varisliyində birinci şəxsin nəinki hüquqları, həmçinin vəzifələri də hüquqi varisə keçməlidir. Nəzərə alsaq ki, cinayət prosesində zərərçəkmiş şəxs ikili statusa (zərərçəkmiş və mülki iddiaçı qismində) malikdir, deməli o, CPM-nin 89, 181-183-cü maddələrinə uyğun olaraq ölmüş təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisinə qarşı ona dəyən maddi və mənəvi zərərin ödənilməsi barədə cinayət prosesində mülki iddia vermək hüquqi vardır. Belə iddianın mümkünüyü CPM-yə əlavə edilən 106-1.7-ci maddənin məzmunu ilə də təsdiq olunur. Həmin maddədə müəyyən edilmişdir ki, ölmüş təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi mərhumun CPM ilə müəyyən edilən vəzifələrini yerinə yetirir. CPM-nin 181-ci maddəsində cinayət əməli nəticəsində zərərçəkmişə yetirilə bilən zərər növlərinin geniş siyahısı verilmişdir. İttiham hökmün çıxarılacağı təqdirdə əmlak zərəri və mənəvi ziyan hadisəni törətmiş şəxsin hesabına ödənilməlidir. Çətin ki, ölmüş təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi ölmüş şəxs haqqında ittiham hökmü çıxarılması hallarında belə məhrumiyyətləri üzərinə götürmüş olsun. Bu məzmununda öhdəlik götürülmədikdə isə ölmüş şəxsin hüquqi varisi institutu öz əhəmiyyətini itirir.

Cinayət hadisəsi törətmiş şəxsin özünün ölməsi əsasən yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını pozma hallarında baş verir. Ölkəmizdə bu növ cinayət hadisələri kifayət qədər geniş yayılmışdır. Şübhəsiz ki, bu yazıda söhbət açdığımız problemlə praktikada daha çox yol-nəqliyyat cinayətləri ilə əlaqədar işlər üzrə astlaşacağıq.

Məsələn, tutaq ki, hər ikisində sərnişin olan "Mercedes" və "Toyota" markalı avtomaşınların toqquşması nəticəsində hər iki avtomaşının sürücüsü həlak olmuş sərnişinlər yaralanmış, avtomaşınlar əzilməklə istismara yararsız hala düşmüşlər. İbtidai araşdırma zamanı hadisənin məhz "Mercedes" markalı avtomaşının sürücüsünün təqsiri üzündən baş verməsi öz təsdiqini tapmışdır. Buna baxmayaraq ölmüş təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi və ya müdafiəçisi işin icraatına CPM-nin 39.1.5-ci maddəsi ilə müəyyən edilən əsaslarla xitam verilməsinə razılıq vermədiklərindən iş ölmüş şəxs barəsindəki ittiham aktı ilə məhkəməyə göndərilir.

CPM-nin 106-cı maddəsinə əsasən zərərçəkmişlərin, onların yaxın qohumlarının, ölmüş zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisinin təqsirli şəxsə qarşı onlara dəyən maddi zərəri və mənəvi ziyanı tələb etmək hüququ olduğundan onlar müfaviq mülki iddialar vermişlər. Məhkəməyə verilən ölmüş təqsirləndirilən şəxs hadisəni törətməkdə təqsirli bilindiylə hallarda şübhəsiz ki, ona cəza verilməməklə ittiham hökmü çıxarılacaqdır. Belə hallarda bəs zərərçəkmişlərə dəymiş maddi və mənəvi ziyan, o cümlədən sıradan çıxmış avtomaşının dəyəri, zərərçəkmişlərin müalicəsi, dəfn xərcləri və digər məsrəflər kimin hesabına ödənilməlidir? Şübhəsiz ki, hadisə nəticəsində ölmüş, əmlak zərəri çəkmiş təqsirləndirilən şəxsin əmlakı hesabına zərərçəkmişlərə dəyən ziyanı tutmaq mümkün deyildir. Belə çıxır ki, zərərçəkmişlərə dəymiş maddi və mənəvi ziyan ölmüş təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisindən tutulmalıdır. Bu isə o halda mümkün olardı ki, hüquqi varis təyin edilərkən ona ölmüş şəxs haqqında ittiham hökmü çıxarılacağı təqdirdə zərərçəkmişə dəyən zərəri ödəməli olacağı barədə xəbərdarlıq edilmiş olsun. Qanunda isə (CPM-nin 106-1-ci maddəsi) hüquqi varisə belə xəbərdarlıq edilməli olması barədə göstəriş yoxdur.

CPM-nin 106-1.6-cı maddəsində göstərilir ki, ölmüş təqsirləndirilən şəxsin hüquqi varisi cinayət işi üzrə icraatın hər hansı anında müfaviq səlahiyyətini üzərindən götürə bilər. Deməli o, məhkəmə

iclasının sonunda, yaxud işin apelyasiya baxışı mərhələsində də qanunla üzərinə qoyulan vəzifələrdən, o cümlədən zərərçəkmişə dəyən zərəri ödəməkdən imtina edə bilər. Bu hərəkət ona gətirib çıxarır ki, hüquqi varis qanunla təqsirləndirilən şəxs üçün müəyyən edilən vəzifələri icra etməkdən imtina edir. Bu isə ölmüş təqsirləndirilən şəxsə hüquqi varis təyin edilməsi institutunu gərəksiz edir. Bir sözlə dairə qapanır.

Doğrudur, CPM-nin 87.6.18-ci maddəsinə görə zərərçəkmiş cinayət qanuni ilə nəzərdə tutulmuş əməl nəticəsində ona vurulmuş ziyana görə qanunla müəyyən edilmiş kompensasiyanı dövlət hesabına almaq hüququna malikdir. Lakin "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 14 iyul tarixli Qanunu ilə (2-ci maddə) CPM-nin zərərçəkmiş şəxsə kompensasiya verilməsinə dair müddəaları məhkəmə hüquq islahatı başa çatdıqdan və müfəviq qanun qəbul edildikdən sonra qüvvəyə minir. Bu günə qədər müvafiq qanun qəbul edilmədiyindən məhkəmə təcrübəsində cinayət əməli nəticəsində zərərçəkmişə dəyən zərər yalnız məhkumdan qət edilir.

Müləhizələrimizdən belə nəticə çıxarılmamalıdır ki, biz ümumiyyətlə ölmüş təqsirləndirilən şəxs haqqında istintaq-məhkəmə araşdırması aparılmasının əleyhinəyik. Təqsirləndirilən şəxsin ibtidai istintaq və məhkəmə icraatının hansı mərhələsində ölməsindən asılı olaraq araşdırmanın məhkəmə qərarının qəbul edilməsində davam etdirilməsi mümkün və zəruridir. Bu barədəki müləhizələrimiz yuxarıda adını çəkdiyimiz "Dəyişikliklər qanunların təkmilləşdirilməsinə xidmət etməlidir" adlı yazıda öz əksini tapdığından onları bir daha təkrarlamaq istəmirik.

CPM-yə 11 dekabr 2012-ci il tarixli Qanunla edilən əlavə və dəyişikliklər isə əvvəlki yazıda gəldiyimiz qənaətlərin məntiqi olduğuna inamımızı bir daha möhkəmləndirdi.